

**O POLSCE ZABRANEJ
i NASZYCH WALKACH O NIĄ**

**Dzieje Polski porozbiorowej
od r. 1795-go do czasów najnowszych.**

CZĘŚĆ PIERWSZA.

Wydawnictwo „POLONIA“

1915.

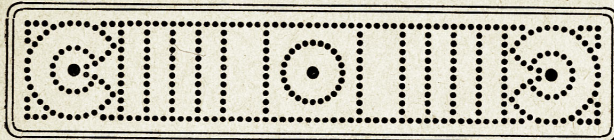

D-81/88

Hd

M7756 ✓

Położenie Polaków pod rządami zaborczymi.

Po trzecim rozbiórze Polski w roku 1795-ym trzy mocarstwa rozbiorowe zaczęły pracować nad wynarodowieniem Polaków. Ustanowiwszy nowe władze, nasyłały urzędników obcej narodowości, narzucały swe ustawy i wprowadzały do szkół i urzędów obcą mowę. Czarowa Katarzyna wysyłała dziesiątki tysięcy Polaków na Sybir.

Zniesiono szkoły narodowe, które staraniem Komisji Edukacyjnej doskonale się rozwijały. Sądownictwo zostało polskie, gdyż Rosja nie posiadała jeszcze własnego zbioru praw i wogóle, co do cywilizacji, stała niżej od Polski.

Najwięcej uczeni ucisk chłopów, zmieniono ich prawie w niewolników. Dawniej byli chło-

pi wolni od służby wojskowej, Rosjanie zaś zaczęli brać do wojska na lat 25, co równało się śmierci prawie.

Niemniej smutne było położenie Polaków pod panowaniem pruskim, choć nie tak brutalnym i gwałtownym, jak pod rządem rosyjskim. Zabrane w trzecim rozbiore części Polski nazwano Prusami Południowymi.

Położenie Polaków pod Austrią nie było najlepszym. Narzucono Galicji niemieckich biskupów, każdy urzędnik był Niemcem. W szkołach nie uczono nic po polsku. Chłopów brano do wojska na lat 15.

Wśród powszechnego upadku na duchu nie brakło jednak ludzi, którzy nie zwątpili o przyszłości ojczyzny. Jedni z nich poszli na tułactwo, aby, pracując za granicą dla kraju, wyjednać mu pomoc narodów, które nie brały udziału w rozbiore Polski; inni w kraju budzili naród z uspienia i podtrzymywali ducha patriotycznego. Nie mogąc działać jawnie, weszli na drogę tajnych spisków.

Zaraz po upadku powstania, zaczęli również zbierać się wychodźcy polscy w Paryżu, Wenecji i Konstantynopolu.

Znaczne zwolnienie ucisku po niejakiś czasie w zaborze pruskim, wypuszczenie Dąbrowskiego z więzienia i t. p. nadawało pozor prawdopodobieństwa, że Prusy odstąpiły w polityce od dwóch zaborczych rządów: Rosji i Austrii.

Jenerał Dąbrowski i Legjony Polskie w roku 1797-ym.

Jenerał Dąbrowski na posłuchaniu przedstawił królowi pruskiemu projekt odbudowania Polski, a gdy król na niego nie odpowiedział, Dąbrowski pojechał do Paryża, gdzie podał projekt utworzenia pierwszego zawiązku legjonów polskich z poddanych zaboru austriackiego, zamieszkałych we Francji.

Rząd francuski uznał ważność takich legjonów, lecz związany konstytucją nie mógł pozwolić na ich utworzenie. Gdy jednakże jenerał Napoleon Bonaparte wyparł Austriaków z Włoch, Dąbrowski postanowił utworzyć legjony polskie, w czym Napoleon udzielił mu poparcia. Legjoniści, uzyskując obywatelstwo włoskie, winni byli bronić Włoch, legjony jednak mogły wracać w całości do swej

ojczyzny. Układ co do utworzenia legionów zawarto 9 stycznia 1797 r. w Medjolanie.

Jan Henryk Dąbrowski

urodził się 29 sierpnia 1755 r. w Pierzchowie pod Gdowem, w dzisiejszej Galicji, umarł w Winnej Górze pod Miłostawem 6 czerwca 1818 roku.

W czasie tworzenia się legionów zaszły ważne zmiany w Petersburgu. Carowa Katarzyna II zakończyła życie. Syn jej i następca,

Paweł, zaczął zmieniać wiele jej rozporządzeń. Uwolnił zaraz uwieczonych w Rosji Polaków, a do więzienia Kościuszki poszedł sam osobiście, ażeby mu zwiastować wolność.

Jeneral Dąbrowski tymczasem zajął się gorliwie tworzeniem legionów polskich i miał już około 6 tysięcy pod bronią. Jak carowie, tak i Napoleon łudził tylko Polaków, gdyż obie strony potrzebowały od czasu do czasu ich pomocy.

Niebawem potężnie wystąpiła koalicja we Włoszech i w innych stronach przeciw Francji. Z bataljonów polskich pozostały garstki.

Powrót Bonapartego z Egiptu i zamianowanie go pierwszym konsulem, polepszyły położenie legionów.

Bonaparte zawarł znów z Austryakami pokój. Francja zobowiązała się nie dawać pomocy tym, którzyby chcieli wyrządzić szkodę monarchji austriackiej.

Gdy rząd francuski rozpoczął i z Rosją układy o pokój, przystąpił do rozwiązania legionów polskich. Część ich wsadzono w roku 1801-ym w Livorno przemocą na okręt i wysłano na wyspę amerykańską St. Do-

mingo, aby wojowali z Murzynami. Tam wyginęli prawie wszyscy Polacy, częścią od kul, częścią od gorącego klimatu i zarazy.

Rząd francuski przyrzekł Rosji, że poddanych jej wydali za granicę. Tak tedy wychodźcy, legjoniści i cały naród polski doznał jaknajboleśniejszego zawodu.

Legjony polskie były dalszym ciągiem powstania Kościuszki; kosztowały wiele krwi polskiej i pieniędzy. Mimo tych klęsk i doznanego zawodu wywarły legjony wielki wpływ na naród polski, rozbudziły miłość ojczyzny i ducha braterstwa. W legjonach walczyli obok siebie chłopci, mieszczenie i szlachta.

W kilka lat po rozwiązaniu legjonów, walczyli znów Polacy pod sztandarem Napoleona w Hiszpanji w tej nadziei, że, w uznaniu ich poświęcenia się, pomoże im do odzyskania straconej ojczyzny.

Zdobycie wąwozu Samo-Sierra przez oddział konnicy polskiej pod dowództwem Kozietulskiego w roku 1808-ym, jest tak znakomitym czynem wojennym, że we wszystkich szkołach wojskowych wskazują go młodzieży, jako wzór.

Utworzenie Księstwa Warszawskiego.

Doznawane zawody zachwiały wiarę Polaków we Francję i nadzieje ich zwróciły się w inną stronę. Przekonali się też, że na obcej pomocy nie można polegać, ale raczej należy się wziąć do pracy w kraju. Ponieważ mocarstwa zaborcze dążyły do wynarodowienia swych polskich poddanych, należało myśleć o zachowaniu czystości języka polskiego i o krzewieniu oświaty.

Zaborcze mocarstwa w strachu przed Napoleonem, gotowym w razie potrzeby użyć przeciw nim Polaków, poczęły się łagodniej z nami obchodzić. Przykład dał już, jak wiemy, car Paweł, a za jego przykładem poszedł i król pruski Fryderyk Wilhelm III.

Większe jeszcze nadzieje obudził w Polakach syn Pawła, car Aleksander I, który zaraz po objęciu rządów wezwał Adama Czartoryskiego, pod którego wpływem bardzo wiele przychylności Polakom okazywał.

Czartoryski przyjął godność kuratora Akademji i całego wychowaniu publicznemu nadał charakter obywatelsko-narodowy. Praca jego ocaliła narodowość polską na Litwie, Wołyniu, Podolu i Ukrainie.

Król pruski, zawarłszy przymierze odporne z carem, zażądał od Napoleona, ażeby wycofał swe wojska za Ren i nie mieszał się w sprawy Niemiec. Napoleon w odpowiedzi na to wyruszył przeciw Prusakom, rozgromił ich 14 października 1806 roku między Jeną a Auerstedt, zajął Berlin i zdobył w przeciągu dwóch miesięcy całe Prusy Zachodnie.

Napoleon, wezwawszy do Berlina Dąbrowskiego i Wybickiego, wyprawił ich do Poznania, aby ustanowili rząd tymczasowy i wezwali naród do broni. Napoleon przyjął deputację polską w zamku królów pruskich w Berlinie z wielką okazałością i przemówił mniej więcej w te słowa: „Polacy, opatrzność zrzuciła dla was cud, iż tak prędko zniszczyłem potęgę pruską. Francja nie uznawała nigdy rozbioru Polski, a pamięta o usługach oddanych przez nią Europie, nie może wszakże przyrzekać tego, co nie jest w jej mocy. Los wasz spoczywa w waszym ręku. Czego chcą miliony ludu, to w końcu stać się musi. Uzbrojcie się wszyscy, niech waszym hasłem będzie niepodległość lub śmierć. Czcze słowa nie wystarczą. Tylko siła może odbudować to, co zniszczone siłą, tylko zgoda naprawi to, co

zgubiła niezgoda. Skoro zobaczę 30 tysięcy waszych pod bronią, ogłoszę niepodległość narodu, a żadna przemoc już jej nie skruszy“.

W miesiąc było 20 tysięcy Polaków pod bronią. Dnia 27 listopada 1806 roku Napoleon przybył do Poznania. Trudno opisać radość i zapał, jaki opanował mieszkańców miasta i wogóle całą Wielkopolskę na widok bohatera, który zadał dotkliwie klęski tym mocarstwom, które rozebrały Polskę. Podobny zapał objawił się także w Warszawie, dokąd Napoleon wjechał 18 grudnia 1806 roku.

Obie strony wojujące, osłabione wielkimi stratami zawarły pokój w Tylży d. 9 lipca 1807 r.

Na mocy ugody pokojowej zwrócono królowi pruskiemu kraje jego z lewej strony Elby, oprócz krajów polskich, które w drugim i trzecim rozbiornie przez Prusy zabrane zostały; z krajów tych odstąpił Napoleon Rosji obwód Białostocki z Bielskiem, z reszty zaś utworzył **Księstwo Warszawskie**. Prusy zatrzymały z krajów polskich: Warmię, Malborg, Grudziądz i Pomorze. Toruń przyłączony został do Księstwa, a Gdańsk z milowym obwodem odzyskał dawną udzielną opieką króla pruskiego i saskiego.

Konstytucja Księstwa Warszawskiego.

Księstwo Warszawskie liczyło tylko 1850 mil kwadratowych i 2 miliony ludności. Nie przywrócono imienia Polski, gdyż tego nie chciał car rosyjski Aleksander, a Napoleon zgodził się na to. Podówczas w Europie jedno tylko Księstwo Warszawskie miało konstytucję.

Religia katolicka została uznana w Księstwie Warszawskim za panującą, ale przytem dozwolona swoboda innych wyznań.

Artykuł 4 Konstytucji głosi: „niewola się znosi i wszyscy obywatele są równi w obliczu prawa“. Prawo francuskie, znane pod nazwą Kodeksu Napoleona, zostało uznane za prawo cywilne Księstwa. Księciem warszawskim został mianowany król saski, który dnia 31 listopada 1807 roku wjechał do Warszawy. Radość stolicy była wielką. Stanęło pod bronią 24 tysięcy żołnierzy polskich.

Książę Józef Poniatowski.

Jak wiadomo, w roku 1792-im król Stanisław August oddał bratankowi swemu Księciu Józefowi Poniatowskiemu dowództwo prze-

ciw wojsku rosyjskiemu, które zawezwane przez Targowiczian, wkroczyło do Polski, ażeby znieść Konstytucję 3-go maja. Z powodu przystąpienia króla do Konfederacji Targowickiej, książę Józef podał się do dymisji i pozostał w kraju, nie biorąc jednak udziału

Książę Józef Poniatowski

urodził się w maju 1763 r. w Warszawie, z ojca Andrzeja, generała austriackiego i hrabianki czeskiej Kińskiej.

w późniejszej walce orężnej za Kościuszki; legjony polskie nie pociągnęły go ku sobie, gdyż nie ufał krwawej Rzeczypospolitej francuskiej.

Nadeszła wielka dziejowa chwila, w której książę Józef nie mógł usunąć się od obowiązku Polaka i żołnierza. Liczył wówczas 34 lata. Napoleon przeznaczył go na organizatora wojska polskiego, a po stanowczym ukonstytuowaniu się rządu nowego Księstwa Warszawskiego, mianował go ministrem wojny. Obowiązki były bardzo trudne, jednak książę Józef przyjął je, aby zabezpieczyć lepszą przyszłość ojczyźnie.

Kiedy Napoleon ze swą armją był w Hiszpanji, wystąpiła zbrojnie Austria, lecz Napoleon zwyciężył w krótkim czasie Austriaków, głównie pod Wagram w roku 1809-ym. Polacy wówczas mieli już 36 tysięcy żołnierzy, ale najlepsze ich wojsko walczyło w Hiszpanji i strzegło fortec francuskich, a tylko 12 tysięcy niedawno zaciągniętego wojska było w kraju. Książę Józef na czele 8 tysięcy wystąpił przeciw Austriakom d. 19 kwietnia 1809 r. pod Raszynem niedaleko Warszawy. Bitwa była straszna, pobojowisko zatrzymali Polacy. Książę Józef, widząc, że nie zdoła

oprzeć się przemagającej sile, oddał Warszawę Austriakom na korzystnych warunkach, wyprawiając wojsko i wywoząc wszelkie zapasy. Rząd Księstwa Warszawskiego przenosił się do Torunia.

Książę Józef Poniatowski, idąc za radą Dąbrowskiego wkroczył do Galicji. Wkrótce zajął Lublin, Sandomierz, Zamość i Lwów, powiększając stale swą armję. Do wojska obok szlachty szli dobrowolnie mieszczanie i chłopi.

Dnia 15 lipca zajęło wojsko polskie Kraków. Dzielnością swą Polacy z księciem Józefem dopomogli i Napoleonowi do zwycięstwa nad Austriakami. Za dzielną tę pomoc powinni byli dostać całą Galicję, lecz Napoleon znaczną jej część ofiarował Rosji.

Na mocy traktatu zawartego w Wiedniu, przyłączono do Księstwa Warszawskiego tylko Galicję Zachodnią i część Galicji Wschodniej. Naczelnym wodzem mianował Napoleon księcia Józefa.

Kampanja przeciw Rosji w r. 1812 i upadek Księstwa Warszawskiego.

Napoleon, powoli i skrycie przygotowywał się do wojny z Rosją. Wrazie zwycięstwa byłby zniewolony do odbudowania Polski.

W roku 1812-ym zawarł zaczepno-odporne przymierze z Prusami i Austrią.

Gdy armja Napoleona, która wraz ze sprzymierzonymi wynosiła przeszło 600 tysięcy wojska, zbliżała się ku dawnym granicom Polski, siła zbrojna Księstwa Warszawskiego wynosiła 87 tysięcy piechoty i 25 tysięcy konnicy. Car zgromadził trzy armje, liczące około 240 tysięcy.

Rosjanie, nie stawiając oporu Francuzom, cofnęli się na całej linii. Wielu z doświadczonych wodzów armji Napoleona było zdania, że należy zatrzymać się w Smoleńsku na zimę. Napoleon jednak dał rozkaz do pochodu dalej. Było to klęską dla jego armji i nieszczęściem dla Polski. Nic nie pomogło pobicie Rosjan pod Borodinem. Zwyciężeni, pozostawivszy na placu boju 60 tysięcy poległych, cofnęli się do Moskwy, którą następnie umyślnie spalili, aby utrudnić pobyt armji francuskiej. Napoleon rozpoczął układy z carem Aleksandrem, ale ten, czekając na zimę i wielkie mrozy, przeciągał je, tak że Napoleonowi nic nie pozostawało, jak wśród największych mrozów i śniegów rozpocząć odwrót.

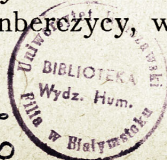
Armja liczyła już tylko 50 tysięcy niedobitków; większa część koni padła z głodu i od mrozu. Droga zasłana była trupami, bronią, bagażami i działami. Każdy postój stawał się cementarzem: obok wygasłych ognisk większa część żołnierzy leżała skostniała. Gdyby Polacy, więcej wytrzymali na głód i zimno, nie zasłaniali byli odwrotu, nie uganiali się za ścigającymi armję francuską kozakami, klęska byłaby jeszcze większą.

Mróz i głód zniszczył w Rosji potęgę Napoleona.

Jednocześnie z klęską Napoleona upadło Księstwo Warszawskie. Rząd przed wejściem Rosjan do Warszawy przeniósł się do Częstochowy, później do Krakowa, a w końcu do Cieszyna na Szląsku. Rosjanie utworzyli w Warszawie i innych miastach rząd tymczasowy.

Dnia 16, 18 i 19 października 1813 roku Napoleon stoczył walną bitwę pod Lipskiem. Jedyni Polacy z księciem Józefem Poniatowskim na czele pozostali mu wierni, wszyscy inni sprzymierzeńcy opuścili go.

Gdy wśród najzaciętszego boju Sasi i Wirtenbercy, walczący dotąd w szere-

M7756

gach francuskich, przeszli do nieprzyjaciela, Napoleon uległ przemocy i zdecydował się na odwrót przez jedyny most w Lindenau, który został wysadzony w powietrze za wcześnie. Około 20 tysięcy wojska, a między nimi część korpusu z Poniatowskim zostało z tej strony rzeki Elstry. Wtedy to miał książę Józef wyrzec te pamiętne słowa: „Bóg mi powierzył honor Polaków, Jemu samemu go oddam”. Skoczył na koniu w rzekę Elstrę i utonął. Zwłoki później znaleziono. Jenerał Różniecki wracając do kraju, wystawił mu pomnik w Lipsku. W roku 1818 zwłoki księcia Józefa przewiezione i złożone zostały w grobach królów polskich w katedrze krakowskiej na Wawelu.

Kongres Wiedeński 1815 roku.

Napoleon, pobity pod Lipskiem i tym razem nie zwątpił o zwycięstwie. Dopiero później po zajęciu Paryża przez sprzymierzonych, odstępstwa własnych marszałków zmusiły go do zrzeczenia się tronu francuskiego 11 kwietnia 1814 r. w Fontainebleau (Fonteneblo).

Kongres w Wiedniu, trwający od listopada 1814 r. do grudnia 1815 r., zawiódł najskromniejsze nawet oczekiwania.

Mocarstwa z powodu oporu Prus i Rosji, przekonawszy się o niewykonalności odbudowania Polski, zgodziły się na podział Księstwa Warszawskiego.

Car Aleksander I przyjmując tytuł króla polskiego miał nadać Księstwu Warszawskiemu odrębny byt i administrację i urządzić **Królestwo Polskie**, przyłączając do niego prowincje dawnego zaboru (Litwę, Wołyń i Ukrainę) w części lub w całości.

Król pruski Fryderyk Wilhelm III w odezwie do mieszkańców W. Ks. Poznańskiego z dnia 15 maja 1815 r. zazaczył: „I wy macie ojczyznę, a wraz z nią dowód mego uszanowania za miłość i przywiązanie do niej. Zostaniecie wcieleni do mojej monarchji, nie potrzebując się zrzekać waszej narodowości”. „Religja wasza ma być utrzymana, o stosownym uposażeniu sług kościoła będziemy mieli staranie”. „Język wasz obok niemieckiego we wszystkich postępowaniach ma być używanym”.

Takie były przyrzeczenia ze strony Prus.

Z powtórным upadkiem Napoleona upadła także nadzieja Polaków odbudowania niepodległego państwa.

Konstytucja Królestwa Kongresowego.

Car Aleksander I przybrał tytuł króla polskiego, nadał przyznanej mu na kongresie wiedeńskim części Księstwa Warszawskiego nową konstytucję.

Królestwo Polskie zostało połączone na zawsze z Cesarstwem Rosyjskim głównie przez osobę panującą, gdyż każdy cesarz rosyjski miał być równocześnie królem polskim, który się miał koronować w Warszawie i złożyć przysięgę, że zachowa ustawę konstytucyjną. Zaręczoną została wolność wszystkich wyznań, religja rzymsko-katolicka miała doznawać szczególnej opieki rządu. Równość wszystkich wobec prawa ogłoszona. Nie wolno nikogo wywozić z kraju t. j. na Sybir.

Królestwo Polskie otrzymało wojsko polskie i język polski we wszystkich urzędach, na których mieli zasiadać Polacy. Namiestnikiem t. j. właściwym zarządcą, jakoby wicekrólem mianował car Aleksander generała Zajączka, a wodzem naczelnym wojsk polskich, brata swego, W. Księcia Konstantego, ożenionego z polką Joanną Grudzińską.

Konstytucja była niezła, gdyby carowie ją szanowali. Dnia 20 czerwca odbyła się

uroczystość ogłoszenia Królestwa Polskiego.

Cesarz Aleksander przybył do Warszawy 12 listopada, podpisał konstytucję 15 listopada, a 24 grudnia nastąpiło uroczyste jej zaprowadzenie. Pierwszy sejm został otwarty 27 marca 1818 roku.

Polacy z zaborze pruskim.

Rząd pruski utworzył w przypadłej mu części Księstwa Warszawskiego, Wielkie Księstwo Poznańskie, z wyjątkiem ziemi Chełmińskiej i Michałowskiej, którą przyłączono do Prus Zachodnich. Polacy uzyskali znaczne ustępstwa narodowe, gdyż każdy urzędnik musiał umieć po polsku; w urzędach i szkołach był język polski uwzględniony. Oprócz tego ustanowił król pruski księcia Antoniego Radziwiłła swoim namiestnikiem, który odbierał przysięgę w języku polskim w imieniu króla dnia 3 sierpnia 1815 r. w Poznaniu.

Formuła przysięgi stwierdzała, że W. Księstwo Poznańskie nie miało być uważane na równi z prowincjami pruskimi. Obiecywano nawet rodzaj wojska narodowego.

Wogóle do 1830 r. rząd pruski postępował sobie łagodnie z Polakami w W. Ks. Poz-

nańskim, choć powoli już zaczęła się germanizacja.

Polacy w zaborze austriackim.

Austria starała się usilnie na kongresie wiedeńskim o przywrócenie niepodległej Polski, godziło się zatem mieć nadzieję, że narodowość polska w Galicji doznawać będzie czynnej opieki. Stało się przeciwnie, gdyż zaprowadzono niemal wyłącznie język niemiecki.

Rząd Królestwa Polskiego i rząd pruski starały się o pomnożenie dobrobytu, rząd austriacki i o tem nie myślał. Przemysł i handel były traktowane po macoszemu.

Rządy Aleksandra i Mikołaj I w Polsce Kongresowej od r. 1815 do 1830.

Po świetnych choć burzliwych czasach Księstwa Warszawskiego nastąpiło nareszcie kilkanaście lat spokoju, w których podniósł się dobrobyt i oświata, wzmożło się rolnictwo, przemysł, handel i górnictwo. W Warszawie założony został uniwersytet, szkoła leśna i wojskowa; w Marymoncie instytut agrono-

miczny, w Kielcach szkoła górnicza. Główną uczelnią był Uniwersytet Wileński.

Nieograniczoną władzę nad wojskiem polskim dzierżył Książę Konstanty. Był to człowiek dziki z natury i porywczy.

W roku 1819-ym zaprowadzono cenzurę i zniesiono wolność osobistą. Zaczęło się również prześladowanie młodzieży i dziennikarzy; zaprowadzona tajna policja niepokoiła mieszkańców rewizjami.

Postępowanie rządu było coraz gorsze i położenie Polaków stało się nieznośnym. Zaczęto zawiązywać tajne stowarzyszenia, aby przez zbrojne powstanie odzyskać niepodległość kraju.

Zawiązały się także towarzystwa uczącej się młodzieży w Wilnie. W Uniwersytecie Wileńskim utworzył w r. 1819-ym Tomasz Zan Towarzystwo Promienistych z wydziałami: „Filaretów” i „Filomatów”, do których należał nasz sławny **Adam Mickiewicz**.

Celem towarzystwa było umoralnianie młodzieży, pobudzenie jej do pracy i rozwijanie jej uczuć narodowo-obywatelskich.

Zaczęły się śledztwa, aresztowania i kilkuset studentów, a między nimi i Mickiewicza

wywieziono w głąb Rosji i na Syberję.

W roku 1825-ym po śmierci Aleksandra I
wstąpił na tron rosyjski brat jego, Mikołaj I.

KONIEC CZĘŚCI PIERWSZEJ.

M7756